

गोदावरी, स्त्री, (गां जलं स्वर्गं वा ददातीति गोदा । तासु वरी श्रेष्ठा । वर+डीप् संज्ञायाम् । यद्वा गां स्वर्गं ददाति । गो+दा+वशिप्+डीप् रान्तादेशश्च ।) नदीविशेषः । (अस्या उत्पत्तिकथा यथा, ब्रह्मवैवर्ते । १० । १२६—१३० ।

“गच्छन्तो तीर्थयात्रायां ब्राह्मणो रविन्दनः । ददर्श कासुकः श्रान्तः पुष्योदाने च निर्जने ॥ तथा निवारितो यद्वात् कालेन बलवान् सुरः । अनीवसुन्दरौ दृष्ट्वा वीर्याधानं चकार सः ॥ इतं तवाज गभं सा पुष्योदाने मनोहरे । सद्यो बभूव पुत्रश्च तत्रकाञ्चनसन्निभः ॥ सपुत्रा स्वामिनो गेहं जगाम व्रीडिता तदा । स्वामिनं कथयामास यन्मार्गं देवसङ्कटम् ॥ विप्रो रोषेण तवाज तच्च पुत्रं स्वकामिनीम् । सरिद् बभूव योगेन सा च गोदावरी स्मृता ॥” तत्पर्यायः । गोदा २ । इति हेमचन्द्रः ॥ गौतमसम्भवा ३ ब्राह्मद्रिजाता ४ गौतमी ५ । (यथा, हितोपदेशे ।

“अस्ति गोदावरीतीरे विशालः शाल्मलीतरुः ॥” इयमेव पीठस्थानविशेषः । अत्र देवी त्रिसन्ध्या-सूर्तगाविराजते । यथा, देवीभागवते । ७।३०।६८ “गोदावरीं त्रिसन्ध्या तु गङ्गाहारे रतिप्रिया ॥” अस्या जलस्य गुणाः । पित्तान्निरक्तान्निवायु-पापकुलादिदुष्टामयदोषहृत्क्षानाशिलम् । परम-प्रथलम् । हीपनत्वञ्च । इति राजनिर्घण्टः ॥ गोदुग्धदा, स्त्री, (गवां दुग्धं ददाति आधिक्येन सम्पाद्यतीति । गो+दा+कः । तद्गच्छनेन गवां दुग्धवर्द्धनादस्यास्तथात्वम् ।) चण्डिकाशरणम् । इति राजनिर्घण्टः ॥

गोदोहनी, स्त्री, (गावो दुहन्त्योऽस्यामिति । गो+दृह्+अधिकरणे णाट् ।) गोदोहनपात्रम् । तत्पर्यायः । पारी २ । इति जटाधरः ॥

गोद्वज्रः, पुं, (द्रवति सवतीति । इ+अच् द्रवः । गवां द्रवः ।) गोमूत्रम् । इति राजनिर्घण्टः ॥

गोधनं, स्त्री, (गवां धनं समृद्धः ।) गोसमृद्धः । इत्यमरः । २।६।५८ ॥ (यथा, गोः रामायणे । २ । ३२ । ४२ ।

“स व्याप्तनो दृष्टां कर्णां बद्धा सम्भ्रान्तमानसः । दृष्टसुदस्य सहसा प्रतस्थे गोधनं प्रति ॥”)

गोधनः, पुं, (धनं शब्दे भावे अप् धनं शब्दः । गोवं चरन्धेव धनं शब्दो यस्य ।) स्थूलाग्रवाणः । इति हरिवंशः ॥ तुका इति भाषा ॥

गोधा, स्त्री, (गुश्रते परिवेष्टते बाहुर्धया । गुध्+“हलश्चेति” करणे घञ् ।) धनुर्गणाघात-वारणाय प्रकोष्ठवडा चर्मकृतपट्टिका । तत्पर्यायः । तला २ व्याघातवारणा ३ । इत्यमरः । २ । ८ । ८४ ॥ तलम् ४ । इति तट्टीका ॥ (यथा, महाभारते । ३ । १७ । ३ ।

“धिन्पुत्राद्यंश्चापि धनुः श्रेष्ठं महाबलैः । तूनाखड्गधरः स्युरो बद्धगोधाङ्गलिचवान् ॥”) जन्तुविशेषः । गोसाप् इति भाषा ॥ सा तु

स्थलजजलजभेदात् द्विविधा । तत्पर्यायः । निहिका २ गोधिका ३ । इत्यमरः । १।१०।२२ ॥ दारुमुखाङ्गा ४ । (यथा, दृष्टवर्षहितायाम् । ५४ । १३ ।

“श्वेता गोधाङ्गनरे पुरुषे मृदूसरा ततः कृष्णा । पीता सिता ससिकता ततो जलं विनिर्दिशेद-मितम् ॥”

पञ्चनखतया गोधाया मांसं भक्ष्यत्वेन ग्राह्य-मित्यभिहितं मन्वादिभिर्धर्मशास्त्रप्रयोक्तृभिः । यथा, मनुः । ५ । १८ ।

“श्राविकं शूलकं गोधां खड्गकूर्मशशांस्तथा । भक्ष्यान् पञ्चनखेष्वाहुरनुष्टुप्चैकतोदतः ॥”)

अस्या मांसगुणाः । वातश्वासकासनाशिलम् । इति राजनिर्घण्टः ॥ पाके मधुरत्वम् । कषाय-त्वम् । कटुरसत्वम् । पित्तनाशिलम् । रक्तयुक्त-बलकारित्वम् । इति राजवल्लभः ॥

(“गोधा विपाके मधुरा कषायकटुका रसे । वातपित्तप्रशमनी दृंहणी बलवर्द्धनी ॥”

इति चरके सूत्रस्थाने २७ अध्याये ॥

गोधापट्टिका, स्त्री, (गोधाया इव पादो मूल-मस्याः । खाङ्गत्वात् डीष् । ततः “कुम्भपदीषु च ।” ५ । ४ । १३६ । इति पट्टभावाः । गोधापटी । ततः स्वार्थे कन् टाप् पूर्वङ्गश्च ।) गोधापटीलता । इति शब्दरत्नावली ॥

गोधापटी, स्त्री, (गोधाया इव पादो मूलं यस्याः । खाङ्गत्वात् डीष् । “कुम्भपदीषु च” ५ । ४ । १३६ । इति पट्टभावाः ।) लताविशेषः । गोया-

लिया इति भाषा ॥ तत्पर्यायः । सुवहा २ । इत्यमरः । २ । ४ । ११६ ॥ हंसपटी ३ गोधाङ्गी ४ त्रिफला ५ । इति भरतः ॥ त्रिपटी ६ मधु-सवा ७ हंसपाटी ८ । इति रत्नमाला ॥ हंस-पाटिका ९ हंसाङ्गिः १० रक्तपाटी ११ त्रिपटा १२ हृतमखलिका १३ विश्वग्रन्थिः १४ त्रिपाटिका १५ त्रिपाटी १६ कौटमारी १७ कर्णाटी १८ ताम्रपाटी १९ विक्रान्ता २० ब्रह्मादनी २१ पदाङ्गी २२ शीताङ्गी २३ सुतपाटिका २४ सञ्चारिणी २५ पट्टिका २६ प्रजाटी २७ कौटपाटिका २८ धार्तराष्ट्र-पटी २९ गोधापट्टिका ३० । इति शब्दरत्ना-वली ॥ द्विदला ३१ हंसवती ३२ । इति जटा-

धरः ॥ अस्या गुणाः । कटुत्वम् । उष्णत्वम् । विषभूतभान्यपस्मारदोषनाशिलम् । रसायन-

त्वञ्च । सुषली । तालमूली इति ख्याता । इति राजनिर्घण्टः ॥

गोधास्कन्धः, पुं, (गोधेव स्कन्धोऽस्य ।) विट्-खदिरः । इति राजनिर्घण्टः ॥

गोधिः, पुं, (गावौ नेत्रे धीयेते अस्मिन् । “कर्म-ग्रथधिकरणे च ।” ३ । ३ । ६३ । इति किः ।) ललाटम् । इत्यमरः । २ । ६ । ६२ ॥ (गुधाति कुप्यतीति । गुध्+“सर्वधातुश्च इन्” उर्गा । ४ । ११८ । इति इन् ।) गोधिका । इति शब्द-

रत्नावली ॥

गोधिका, स्त्री, (गुधातीति । गुध्+खुल् । टाप्, अत इत्वञ्च ।) गोधा । इत्यमरः । १।१०।२२ ॥ गोसाप इति भाषा ॥

गोधिकात्मजः, पुं, (गोधिकाया व्यात्मजः ।) स्थूल-गोधिका । गोधाप्रियतुल्याकारकोटरस्थजन्तु-विशेषः । तौके इति ख्यात इति भगी । इति सारसुन्दरी ॥ तत्पर्यायः । गौधिरः २ । गौधारः ३ गौधेयः ४ । इत्यमरः । २ । ५ । ६ ॥ (सर्पाद्गोधायामुत्पन्ने जन्तुविशेषे इति गोधिकापुत्रशब्दार्थे शब्दार्थचिन्तामणिः ॥

गोधिनी, स्त्री, (गोधः क्रीडाभेदः सोऽस्यस्याः इति इनिः डीप् च ।) श्विका । सा तु दृहतीभेदः । इति राजनिर्घण्टः ॥

गोधुक्, [च]त्रि, (गां दोष्येति । गो+दृह्+“सत्सु द्विषद्दृह्दृह्युञ्जत्वादि” ३ । २ । ६१ । इति क्रिप ।) गोदोषा । इति व्याकरणम् ॥ (यथा, ऋग्वेदे । १ । १६४ । २६ ।

“उप ऋये सुदुघां धेनुमेतां सुहस्तो गोधुगुत दोहदेनाम् ॥”)

गोधूमः, पुं, (गुध्+“गुधेरूमः ।” उर्गा । ५ । २ । इति ऊमः । निपातनात् ह्रस्वः ।) गोधूमः । इति शब्दचन्द्रिका ॥

गोधूमः, पुं, (गुध्थते वेष्टते लग्नादिभिः । गुध्+“गुधेरूमः ।” उर्गा । ५ । २ । इति ऊमः ।) नागरङ्गः । ओषधीविशेषः । ब्रीहिभेदः । इति मेदिनी ॥ मे । ४३ । गम गोम् इति च भाषा ॥ शेषस्य पर्यायः । बहुदुग्धः २ अपूपः ३ स्नेह-भोजनः ४ यवनः ५ निस्तुषचीरः ६ रवालः ७ सुमनाः ८ । (यथा, मनुः । ५ । २५ ।

“यवगोधूमजं सर्वं पयसश्चैव विक्रियाः ॥”) अस्य गुणाः । स्निग्धत्वम् । मधुरत्वम् । वात-पित्तदाहनाशिलम् । गुरुत्वम् । श्लेष्मदबल-रुचिवीर्यकारित्वञ्च । इति राजनिर्घण्टः ॥ दृंहणत्वम् । जीवनहितत्वम् । शीतत्वम् । भय-सन्धानश्लैष्मिकारित्वम् । सारकत्वञ्च । इति राजवल्लभः ॥ (अथ गोधूमस्य नामानि लक्षणं गुणाश्च ।

“गोधूमः सुमनोऽपि स्यात् त्रिविधः स च कौञ्चितः ।

महागोधूम इत्याख्यः पश्चाद्देशात् समागतः ॥ महागोधूमः बद्धगोधूमा इति लोके ।

मधुली तु ततः किञ्चिदल्पा सा मधुदेशजा । निःशुको दीर्घगोधूमः कश्चिन्नन्दीमुखामिधः ॥

गोधूमो मधुरः श्रौतो वातपित्तहरो गुरुः । कफशुक्रप्रदो बल्यः स्निग्धः सन्धानकृत् सरः ॥

जीवनी दृंहणो वर्यो ब्रयो रथः स्थिरत्वकृत् । कफप्रदो नवीनो न तु पुराणः ।

पुराणयवगोधूमः सौत्रजाङ्गलशूलभागिति । वागभटेन वसन्ते गृहीतत्वात् ।

मधुली शीतला स्निग्धा पित्तघ्नी मधुरा लघुः । शुक्रला दृंहणी पथा तद्ब्रह्मन्दीमुखः स्मृतः ॥”) इति भावप्रकाशस्य पूर्वखण्डे प्रथमे भागे ॥